

**Araştırma Makalesi/Research Article**

## **ÇİN’İN ULUSLARARASI İNSANİ MÜDAHALE ANLAYIŞI: DARFUR ÖRNEĞİ**

**Neslihan TOPCU ALPARSLAN<sup>1</sup>**

Geliş Tarihi: 22/02/2025

Kabul Tarihi: 20/05/2025

### **ÖZET**

İkinci Dünya Savaşı sonrasında birçok ülkenin bağımsızlıklarını ilan ederek devlet vasfı kazanması, ekonomik zorlukların artması, kıtlık, baskıcı hükümetler ve benzeri sorunlarla beraber insan hakları ihlalleri çoğalmıştır. Dünyanın çeşitli bölgelerinde devletlerin halkını koruyamaması veya bizzat halkının haklarına saldırması, uluslararası toplumun bu konuya müdahil olmasını gerektirmiştir. Bu kapsamda özellikle Birleşmiş Milletler, insani müdahaleye yönelik çalışmalar yürütmekte ve Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi üyeleri, insani müdahalenin olması veya olmaması noktasında önemli bir rol oynamaktadır. Bu çalışma ise Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi üyelerinden biri olan Çin’in insani müdahaleye yönelik tutumunu incelemektedir. Bu bağlamda, çalışmanın temel sorusu, örnek olay olarak seçilen Darfur sorunu öncesinde ve sonrasında Çin’in insani müdahaleye ilişkin yaklaşımının nasıl bir değişim gösterdiği.

**Anahtar Kelimeler:** İnsani Müdahale, Çin, Sudan, Darfur Sorunu

<sup>1</sup> Dr., Bağımsız Araştırmacı, Uluslararası İlişkiler, neslihan.topcu@outlook.com, ORCID: 0000-0002-0822-0062

**Atıf:** Alparslan, N. T. (2025). Çin’in Uluslararası İnsani Müdahale Anlayışı: Darfur Örneği. *Fırat Üniversitesi Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 9(1), 61-80.

## **China's Understanding of International Humanitarian Intervention: A Case Study of Darfur**

### **ABSTRACT**

After the Second World War, many countries attained statehood through the declaration of independence, increased economic difficulties, famine, authoritarian governments, etc. and due to these issues, human rights violations have increased. States in various parts of the world not to protect their citizens or to attack their citizens' rights has required the international community to get involved in this issue. In this context, the United Nations carries out a work on humanitarian intervention, and the members of the United Nations Security Council play an important role in the presence or absence of humanitarian intervention. This paper examines the attitude of China towards humanitarian intervention as a member of the United Nations Security Council. This study seeks to address the question of what the Darfur issue changed in China's understanding of humanitarian intervention, by examining the period before and after the crisis.

**Keywords:** Humanitarian Intervention, China, Sudan, Darfur Issue

## GİRİŞ

Tarih boyunca insanoğlu için güvenli bir ortamda yaşamak, gelebilecek tehditlerden uzak olmak veya tehditleri bertaraf edebilecek donanıma sahip olmak diğer bir deyişle güvenliğin sağlanması önemli bir konu olmuştur. İnsanoğlunun en temel ihtiyacı olan güvenlik, modern ulusal devletin ortaya çıkmasıyla beraber devletin temel görevleri arasında yer almaya başlamıştır. Ancak bazı devletler; kendi halkının güvenliğini sağlamaktan ziyade güvensiz bir ortamın oluşmasında rol oynamaktadır. Meydana gelen böyle durumlar karşısında diğer ülkelerin sessiz kalması ve yaşanan insanlık dramına seyirci olması ise kabul edilebilir değildir. Bu yüzden uluslararası toplumda insani müdahale kavramı tartışılmaktadır.

Malvina Halberstam'a göre bir durumu insani müdahale olarak tanımlayabilmek için iki şartın var olması gerekmektedir. Bunlardan ilki, insanların kendi ülkelerinde ölüm tehdidi veya zarar görme tehlikesiyle karşı karşıya kalmasıdır. İkincisi ise devletin kendi halkını korumaya istekli olmaması veya koruyamamasıdır (Halberstam, 1995: 1). Ancak insani müdahalenin tanımı ve ne zaman gerçekleşeceği hakkında uluslararası mecrada üzerine mutabık kalınmış bir anlaşma bulunmamaktadır. Fakat 1991 yılında Irak'ta, 1992 – 1993 yıllarında Bosna'da ve 1999 yılında Kosova'da ve dünyanın diğer farklı yerlerinde yaşanan müdahaleler insani müdahale için bir çerçeve oluşturulması gerektiğini göstermiştir (Sak, 2015: 122). Bu doğrultuda başta Birleşmiş Milletler (BM) Antlaşması olmak üzere 1949 Cenevre Sözleşmesi ve İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi gibi çeşitli sözleşmelerde insani müdahaleye yer verilmiştir.

Dünyada barışın tesis edilmesi için oluşturulan BM Antlaşması, kuvvet kullanımını evrensel düzeyde yasaklayan ilk antlaşmadır (Bayatı, 2016: 13). Böyle bir öneme haiz olan antlaşma, meşru müdafaa hakkı ve Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin (BMGK) kararları ile güç kullanımına izin vermektedir. Bir devletin hukuk dışı bir saldırıya maruz kaldığında güç kullanarak kendini koruma hakkı olan meşru müdafaa, BM Antlaşması'nın 51. maddesinde (BM Antlaşması, 1945: 16) ve BMGK'nın aldığı kararlar doğrultusunda güç kullanılması ise antlaşmanın VII. Bölümü altında ele alınmaktadır (BM Antlaşması, 1945: 14). BM'nin müdahaleye ilişkin verdiği izin noktasında bazı tartışmalar mevcuttur. İlk olarak müdahalenin, devlet egemenliğine bir saldırı olduğu tartışma oluşturan konular arasında gelmektedir. BM Antlaşması'nın 2/7. maddesinde devlet egemenliğine hiçbir devletin karışamayacağını üzerinde durulmaktadır. Yine aynı madde içerisinde kuvvet kullanımıyla ilgili VII. Bölümde istisnai hallerin yer aldığı belirtilmektedir (BM Antlaşması, 1945: 6). BM, kuvvet kullanımını ve kuvvet kullanım tehdidini yasaklamakta ama uluslararası barışın ve düzenin tehdit edilmesi durumunda bu yasağı göz ardı etmektedir. Bu yüzden bir devletin içişlerine karışmak yasak ise her türlü koşulda o devletin içişlerine karışılmaması gerekmez mi sorusu tartışmalara meyil vermektedir. İkinci olarak insani müdahalenin istismara açık bir konu olduğu üzerine tartışılmaktadır. Bir devlet veya devletler, insani müdahaleyi insani amaçlar için değil, siyasi nedenlerle de tercih edebilir (Doğan, 2014: 67). Bu yüzden Khatuna Burkadze'ye göre insani müdahale gerçekleştirilmeden önce uluslararası toplum iki kriterin varlığını sorgulamalıdır. Birincisi, vicdanı sarsan ve doğrulanabilir insan hakları ihlallerinin varlığıdır. İkincisi, uluslararası kuruluşların bu insan hakları ihlallerine yönelik çözüm geliştirememesi ve bu ihlalleri önleyememesidir (Burkadze, 2015: 7).

İnsani müdahale, akademik alanda revaçta olan konulardan biridir. Literatürde insani müdahale ile ilgili hem ulusal hem uluslararası birçok çalışmaya ulaşmak mümkündür. Literatürde yer alan çalışmalara göz atıldığında insani müdahalenin uluslararası hukuktaki yeri ve uygulanabilirliği (Chesterman, 2002; Demirel, 2013; Güner, 2015; Bayatı, 2016), örnek olaylar çerçevesinde insani

müdahalenin analiz edilmesi (Greenwood, 2002; Sak, 2015; Keskin, 2019) ve devletlerin insani müdahale tutumları (Barna, 2012; Kuhrt, 2014; Foot, 2017) şeklinde başlıkların öne çıktığı söylenebilir.

Bu çalışmayı diğer çalışmalardan ayıran husus, Çin'in Darfur sorunu özelindeki insani müdahale politikasını incelemenin yanı sıra, bu politikanın arkasındaki reel politığı de analiz etmesidir. Çalışmada, Çin'in BMGK üyeliği çerçevesinde insani müdahalelere karşı tutumuna ve bu tutumun zaman içinde ne ölçüde sürdüğüne odaklanılmaktadır. Bu doğrultuda çalışma, Çin'in uluslararası ilişkilerdeki genel tutumunu, özellikle insani müdahaleye karşı olan politikasını somut bir örnek olan Darfur sorunu üzerinden ele almakta ve insani müdahale politikasının sürekliliğini incelemektedir. Çalışmanın hazırlanmasında kullanılan nitel araştırma yöntemi aşağıdaki aşamalardan oluşmuştur:

- *Veri Toplama ve Seçimi:* Çalışmanın ilk aşamasında, konuyla ilgili Türkçe ve İngilizce literatür kapsamlı bir şekilde taranmıştır. Bu süreçte, akademik kitaplar, makaleler, yüksek lisans ve doktora tezleri, gazeteler, raporlar ve köşe yazıları gibi çeşitli kaynaklar incelenmiştir. Toplanan veriler ışığında, Çin'in Darfur sorunu ve insani müdahale politikasına dair kapsamlı bir bakış açısı geliştirilmiştir. Literatür taraması, çalışmanın teorik çerçevesinin oluşturulmasında ve araştırma sorularına yönelik bir temel sağlamada önemli bir rol oynamıştır.
- *Örnek Olay İncelemesi:* Elde edilen bilgiler doğrultusunda, Çin'in Darfur sorunu özelindeki tutumu derinlemesine analiz edilmiştir. Darfur hem Çin'in insani müdahale konusundaki yaklaşımını somutlaştıran hem de Çin'in dış politikasındaki reel politik faktörleri gözler önüne seren önemli bir örnek teşkil etmektedir. Bu aşamada, Çin'in BMGK üyeliği çerçevesinde sergilediği politikalar, özellikle Darfur'a yönelik tutumu ve bu tutumun evrimi analiz edilmiştir.
- *Teorik Analiz:* Çalışmanın teorik bölümünde, insani müdahale konusunda farklı uluslararası ilişkiler teorilerinin bakış açıları incelenmiştir. Bu bağlamda, Liberalizm, Realizm, İnşacı yaklaşım ve İngiliz Okulu ele alınarak, her birinin insani müdahale konusundaki görüşleri tartışılmıştır. Çin'in Darfur'daki tavrının, bu teorik yaklaşımlara nasıl uyduğuna dair analizler yapılmış, Çin'in dış politikasının uluslararası ilişkiler teorileriyle nasıl örtüştüğü veya farklılaştığına dair bulgular sunulmuştur.
- *Yorumlama:* Son aşamada, elde edilen bulgular ışığında Çin'in Darfur sorunu özelindeki tutumu yorumlanmıştır. Çin'in tutumunun ardındaki sosyo-politik, ekonomik ve stratejik faktörler üzerine derinlemesine bir analiz yapılmıştır. Yorumlama kısmında, Çin'in insani müdahale konusundaki politikasının iç ve dış faktörlerle nasıl şekillendiği, Çin'in küresel güç olma yolundaki çıkarlarıyla nasıl ilişkilendirildiği ve bu politikanın uluslararası toplum üzerindeki etkileri tartışılmıştır.

Çalışmada dört ana bölüm bulunmaktadır. İlk bölümde Liberalizm, Realizm, İnşacı yaklaşım ve İngiliz Okulu'nun insani müdahaleye yönelik görüşlerine yer verilmektedir. Bu sayede çalışma kuramsal bir zemine yerleştirilmektedir. İkinci bölümde Çin'in insani müdahale tutumu ve bu tutumunu şekillendiren etkenler ele alınmaktadır. Üçüncü bölümde Çin ve Sudan arasında politik, ekonomik, askeri alandaki ve enerji alanındaki ilişkilerden bahsedilmektedir. Dördüncü bölümde öncelikle Darfur sorunu hakkında bilgi verilmekte ve ardından Darfur sorununa yönelik Çin'in sergilediği tutum ve insani müdahale noktasında ortaya koyduğu duruş mercek altına alınmaktadır.

## 1. TEORİK PERSPEKTİF

İnsani müdahale, uluslararası ilişkilerdeki en tartışmalı ve çok boyutlu konulardan biridir. Bu konuda farklı teorik yaklaşımlar, olayları farklı açılardan değerlendirmekte ve her biri, insani müdahale pratiğinin ne zaman ve nasıl gerçekleşmesi gerektiği konusunda kendine özgü çıkarımlar sunmaktadır.

Liberalizm, Realizm, İnşacı yaklaşım ve İngiliz Okulu; insani müdahalenin meşruiyeti, uluslararası hukukla uyumu ve güç ilişkileri açısından farklı görüşler ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, insani müdahale olgusu, yalnızca moral ve etik bir sorumluluk olarak değil, aynı zamanda uluslararası sistemin güç dinamikleri ve devletlerin çıkarları doğrultusunda şekillenen bir süreç olarak da ele alınmalıdır. Bu bölümde, insani müdahale konusunu daha iyi anlamak için bahsi geçen teorik yaklaşımlar incelenmektedir.

### 1.1. Liberalizmin İnsani Müdahale Algısı

Liberalizm, bireyin ve toplumun üstünde sınırsız ve mutlak güçle donatılmış siyasi bir iktidarın sadece bireyin özgürlüklerini kısıtladığını ileri sürmektedir (Çetin, 2001: 228). Bireyin kısıtlanması değil, devletin kısıtlanması toplumsal refahı artıracak koşuldur. Bundan dolayı Liberalizm, sınırlı devlet anlayışını desteklemektedir. Sınırlı devlet anlayışı ile devletin görevi; adaleti, güvenliği ve düzeni sağlaması şeklinde daraltılmaktadır (Tayyar ve Çetin, 2013: 113). Eğer bir devlet bu görevlerini yerine getirmemekte ve bireylerin özgürlüğünü kısıtlayıcı şeyler yapmakta ise insani müdahalenin gerçekleştirilmesi uygundur. Bu noktada insani müdahale, devletin egemenliğine bir saldırı değildir. Egemenlik, bireyin amaçlarına hizmet eden bir şeydir ve onlara ağır şekilde saldıranların egemenlik ilkesinin arkasında kendilerini korumasına izin verilmemelidir (Tesón, 2003: 93). İnsani müdahalenin gerçekleşmesine ilişkin kararların ise devletler nezdinde değil, BMGK ve Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO) gibi uluslararası hukuk ve kuruluşlar çerçevesinde alınması daha doğru bir tercihtir (Miller, 2015: 5).

İnsan haklarını ihlâl eden ve insanların yaşamını hiçe sayan devletlere yönelik yumuşak güç ve karşılıklı bağımlılık, fayda sağlaması muhtemel iki önemli araçtır. Yumuşak güç kavramını ortaya çıkaran Joseph Nye'a göre sert güç kadar önemli olan yumuşak güç, bir devletin gücünün başkalarının gözünde meşru olmasıdır. Dolayısıyla karşı taraf, bu devletin isteklerini yapma noktasında daha az direnç gösterecektir (Nye, 1990: 167). Bu doğrultuda insan haklarını ihlâl eden devletlere siyasi, ekonomik, ticari ve benzeri alanlarda yaptırım uygulanarak yumuşak güç araçları kullanılabilir.

Robert O. Keohane ve Joseph S. Nye tarafından formüle edilen karşılıklı bağımlılık ise aktörlerin iş birliği ve entegrasyon çerçevesinde geliştirdiği ilişkileri ifade etmektedir (Gürkaynak ve Yalçiner, 2009: 74). Karşılıklı bağımlılık ekseninde kurulan ilişkiler, ilişkiden tüm tarafların eşit kazanç elde etmesini sağlamak ve bu eşit kazanç, aktörler arasındaki ilişkinin sürdürülmesinde itici bir faktör olmaktadır. İnsan haklarını ihlâl eden bir devletin barış sürecine yanaşması için yakın ilişkiler kurduğu devletler veya örgütler onu ikna etme noktasında kritik bir rol oynayabilir.

### 1.2. Realizmin İnsani Müdahale Algısı

Realizme göre uluslararası arenadaki başat aktör, devlettir. Devletler, kendi ulusal çıkarları doğrultusunda hareket eden yapılardır (Korab – Karpowicz, 2017: 1). Bunun paralelinde insani müdahale ise devletlerin kendi ulusal çıkarlarını gerçekleştirmek için kullandığı bir dış politika aracıdır. Devletler, sadece ulusal çıkarları söz konusu olduğu zaman bir müdahale gerçekleştirmeye isteklidir. Mesela; 1990 yılında Somali'deki insani krize karşı hareketsiz kalınması, devletlerin o ülkeye jeopolitik ilgisinin olmadığını göstermektedir. Özellikle doğal kaynaklar ve doğal kaynaklara güvenli erişim konusu karar vericilerin müdahalede bulunma veya bulunmama hususunda göz önünde bulundurduğu faktördür (Oğuz, 2016: 10).

Realist kuram devletlerin nihai çıkarlarına ulaşmak için güç veya güç tehdidini kullanacağını belirtmektedir (Arı, 2016: 4). Bir devletin askeri gücü dışındaki diğer güç unsurları ne derece iyi olursa olsun en nihayetinde askeri güç, caydırıcılığı sağlamaktadır (Lebow, 2010: 64). İnsani müdahale; bir

devlete yönelik ekonomik ve siyasi yaptırım gibi yumuşak güç araçlarını kapsamakla birlikte askeri misyonunun bölgeye konuşlanması gibi sert güç öğelerini de içinde barındırmaktadır.

### 1.3. İnşacı Yaklaşımın İnsani Müdahale Algısı

İnşacı yaklaşım, fiziksel dünyadaki değerlerin aktörler arası sosyal bağlamda geliştiğini ve bir anlam ifade ettiğini iddia etmektedir. Aktörler arasındaki fikir paylaşımı; maddi şeyler değil, anlamın temelidir. Dolayısıyla yaşanan bir olayın kimden geldiği aktörler için önemlidir. Mesela; ABD için İngiltere'nin 500 nükleer silahı, Kuzey Kore'nin 5 nükleer silahından daha az tehlikelidir (Dixon, 2013: 134-136). Bu bağlamda şunu söylemek mümkündür; insan haklarını ihlâl eden tarafların uzlaşmaya çağırılması ve barış sürecinin başlatılması için atılan adımların kimden geldiği tarafların tutumunun değişmesi noktasında ehemmiyet taşımaktadır. Bir devlet, yakın ilişkilere sahip olduğu ve güvendiği bir devletten veya örgütten gelen çağrılara daha ılımlı yaklaşıma potansiyelini içinde barındırmaktadır.

İnşacı yaklaşımın temel önermelerinden biri de aktörlerin kimliklerinin ve normların değişebilir olduğudur. Bu yapılar; sabit ve istikrarlı değil, tam tersine sürekli bir değişim içindedir (Viotti ve Kauppi, 2012: 285). İnşacı yaklaşımın bu önerisi etrafında insani müdahaleye karşı olan bir devletin tutumunun insani müdahaleye destek verme veya insani müdahaleye destek veren bir devletin tutumunun insani müdahaleye karşı olma şeklinde değişmesinin mümkün olduğu söylenebilir. Aynı şekilde devlet egemenliğinin kutsal ve dokunulmaz olduğu uluslararası sistemde insani müdahale söz konusu olunca devlet egemenliği görmezden gelinebilmektedir.

### 1.4. İngiliz Okulu'nun İnsani Müdahale Algısı

İngiliz Okulu içindeki insani müdahale tartışmalarının temeli, Hedley Bull'a dayanmaktadır. Bull, devletlerin uluslararası düzeni tesis etme ve sürdürme konusunda ortak bir çıkara sahip olduklarını ve bu yüzden birbirlerinin egemenliklerine saygı gösterme ve içişlerine müdahale etmeme eğiliminde olmaları gerektiğini belirtmektedir (Linklater, 2010: 3). Bull'un görüşlerinin aksine İngiliz Okulu düşünürlerinden John Vincent, insan hakları ve insani müdahalenin bir sorumluluk olduğunu savunmaktadır. Bull ve Vincent'in görüşleri etrafında İngiliz Okulu, çoğulcular ve dayanışmacılar olarak iki kanada ayrılmıştır. Bull'un temsil ettiği çoğulculardan yana olanlar arasında Robert Jackson ve James Mayall; Vincent'in temsil ettiği dayanışmacılarda ise Tim Dunne ve Nicholas Wheeler yer almıştır (Devlen ve Özdamar, 2010: 57).

İngiliz Okulu içindeki bu ayrışmanın asıl sebebi, adalet ve düzen vurgusuyla ilişkilidir. Önce adaletin mi yoksa düzenin mi geldiği sorusu, çoğulcu ve dayanışmacı ayrımını şekillendirmiştir. Çoğulcular, uluslararası sistemde düzenin korunmasını; dayanışmacılar ise uluslararası toplumda adaletin var olmasını öncelikli olarak görmektedir (Şahin ve Şen, 2014: 166). Düzenin sürdürülmesinden yana olan çoğulcular, insani müdahaleye karşı bir tavır sergilerken; adaletin sağlanmasından yana olan dayanışmacılar, insani müdahaleyi desteklemektedir.

## 2. ÇİN'İN İNSANİ MÜDAHALEYE YÖNELİK TUTUMU

Fudan Üniversitesi'nde profesör olan Chen Zhimin, Çin'in sorumluluklarını dört grupta toplamıştır. Çin'in gelişmekte olan büyük bir devlet olarak iç sorumlulukları; egemen bir devlet olarak yasal sorumlulukları, büyük bir güç olarak ek sorumlulukları ve BMGK daimî üyesi olarak özel sorumlulukları bulunmaktadır (Zhimin, 2012: 9). Çin'in BMGK üyeliğindeki özel sorumlulukları, insani müdahale sorumluluğunu da kapsamaktadır. Çin'in insani müdahale sorumluluğu ve buna yönelik tutumu bu başlık altında incelenmektedir.

Çin'in BM ile ilişkisi, üyeliğinin Tayvan merkezli Çin Cumhuriyeti'nden Pekin merkezli Çin Halk Cumhuriyeti'ne aktarılmasıyla 1971 yılında başlamıştır (Sceats ve Breslin, 2012: 3). BM üyeliği gerçekleşen Çin, Güvenlik Konseyi'nin daimi üyesi olarak nasıl bir yol izleyeceğinin işaretlerini 'barış içinde bir arada yaşamak' için tanımladığı beş ilkeyle vermektedir. Çin'in kurucu lideri Mao Zedong tarafından geliştirilen bu ilkeler, Çin dış politikasının temel taşı oluşturmaktadır (Krebs, 2014: 2). Bu ilkeler (China Embassy, 2014);

1. Egemenlik ve toprak bütünlüğüne saygı
2. Birbirine saldırmama
3. Birbirinin içişlerine karışmama
4. Eşitlik ve karşılıklı yarar
5. Barıştır.

Çin'in belirttiği beş ilke, ilk olarak Hindistan tarafından kabul edilmiş ve iki devlet, karşılıklı ilişkilerinde bu ilkelerin sürdürülmesinin sözünü birbirine vermiştir. Ardından Çin, bu politikasını 1955 yılında Asya ve Afrika ülkelerinin Endonezya'da düzenlendiği Bandung Konferansı'na taşımıştır. Bağımsızlık, egemenlik, ırkçılığa karşı durma, barışçıl dış politika, sosyal adalet, kültürel etkileşim ve silahsızlanma gibi evrensel değerlere dayalı bir dayanışma ve iş birliği çağrısı yapan on maddelik bildiri, Çin'in barış içinde bir arada yaşamının beş ilkesi üzerine inşa edilmiştir (Osondu, 2013: 226). Barış içinde yaşamının beş ilkesi ile Çin, İngiliz Okulu içindeki çoğulcu kanata yakın bir tutum sergilemektedir.

Dış politikasında takip ettiği ve yaymaya çalıştığı bu ilkeler ile Çin, içişlerine müdahale etmeme normunun sadık bir savunucusu olarak görünmektedir. Çin'in bu tutumunun altında yatan bazı gerekçeler mevcuttur. İlk olarak Çin'in Batı ve Japon emperyalizmiyle ilgili deneyimleri, müdahale konusundan rahatsızlığının temelini oluşturmaktadır (Gegout ve Suziki, 2020: 382). 1839 – 1842 yıllarında Büyük Britanya ve Çin arasında I. Afyon Savaşı meydana gelmiş ve taraflar arasında Nanking Anlaşması'nın imzalanmasıyla savaş son bulmuştur. 1856 – 1860 yıllarında Büyük Britanya ve Fransa'nın birlikte Çin'e saldırmasıyla II. Afyon Savaşı başlamıştır. Bu savaş ise Pekin Anlaşması'nın imzalanmasıyla sona ermiştir. Her iki anlaşma da Batı'nın Çin'in limanlarını ele geçirmesine ve Çin'e tazminatlar yüklemesine hizmet etmiştir. Aynı zamanda bu anlaşmalar yüzünden Çin'in diğer devletlerle ikili ilişkileri ve ticareti baltalanmıştır (Hayes, 2019: 14-15). Afyon savaşlarıyla zayıf düşen Çin'e bir darbe de Japonya'dan gelmiştir. 1894 – 1895 yılları arasında süregelen Çin – Japon Savaşı sonucunda Çin, Kore'yi kaybetmiştir (Bilgin, 2010: 43). Dışarıdan gelen bir müdahalenin rejimleri devirmek, toprak bütünlüğü bozmak ve istikrarsızlık oluşturmak için olduğunu düşünen Çin, içişlerine müdahaleye karşı şüphe içinde yaklaşmaktadır (Gegout ve Suziki, 2020: 383).

İkinci olarak Tayvan'da bulunan eski Çin hükümetinin ABD tarafından koruması, Tibet sorunda Tibet'in ruhani lideri olarak anılan Dalai Lama ile ABD'nin diyaloglarını sürdürmesi ve ABD'nin Kore Savaşı'na müdahale etmesi sonrasında Çin kendisini içişlerine müdahale etmeme ilkesini resmileştirmek zorunda hissetmiştir (Osondu, 2013: 226; Köksoy, 2019: 92). Doğu Türkistan, Tayvan, Tibet, Güney Çin Denizi gibi iç meselelere sahip olan Çin; kendi sorunlarına ABD başta olmak üzere diğer devletlerin müdahil olacağı, toprak bütünlüğünün bozulacağı ve Çin Komünist Partisi'nin istikrarının sarsılacağı yönünde düşüncelerle hareket etmektedir. Bundan dolayı Çin'in başka devletlerin içişlerine karışmadığı ve aynı şekilde diğer devletlerin de Çin'in içişlerine karışmaması gerektiği mesajı, Çin hükümeti tarafından verilmektedir. Çin, Realizmin öne sürdüğü gibi insani müdahaleyi bir dış

politika aracı olarak algılamaktadır. Bu yüzden insani müdahaleye karşı olmakla beraber kendi sınırlarına yönelik olası herhangi bir müdahaleyi de şiddetle reddetmektedir.

Yabancı güçler tarafından imzalatılan eşitsiz anlaşmalar ve verilen bölgesel tavizler sonrasında Çin, güçlü egemen devlet ve içişlerine karışmama kavramlarını geliştirmiştir. Bu doğrultuda Çin'in insani müdahaleye karşı tutumunun devlet meşruiyeti idealleri etrafında şekillendiğini söylemek mümkündür. Çin, iç sorunların bizzat sorumlu devlet tarafından çözülmesinin iyi sonuçlar vereceğini savunmaktadır (Krebs, 2014: 2). Ancak son yıllarda büyüyen bir ekonomiye, gelişen bir ticaret gücüne ve büyük döviz rezervlerine sahip olan Çin'in uluslararası alanda bir şey yapıp yapmama konusundaki kararı, uluslararası sorumluluk tartışmalarını doğurmaktadır. Ayrıca Çin, BM Güvenlik Konseyi'nin veto hakkı olan beş daimî üyesinden biri olarak özel sorumlulukları üstlenmekle yükümlüdür. Diğer dört devletle birlikte Çin, uluslararası toplumda özel bir konuma sahiptir ve bu nedenle dünyada barışın ve kalkınmanın sürdürülmesinde özel sorumluluklarını yerine getirmelidir (Zhimin, 2012: 7-11). Tüm bu unsurlar, Çin'in uluslararası toplumla entegrasyonunun artmasına sebep olmakta ve Çin'i küresel insan haklarına yönelik daha aktif rol almaya itmektedir (Gegout ve Suziki, 2020: 382). Etki potansiyeline, büyük maddi gücüne ve görünüşte artan sorumluluk duygusuna rağmen insani müdahale meselesi, Çin için bir zorluk olmaya devam etmektedir (Foot, 2017: 1).

Çin özellikle Darfur sorununun çözümünde insani müdahaleye destek verme veya vermeme arasında zorda kalmıştır. Bu zorda kalmanın sebebi hem savunduğu beş ilkedden hem de Sudan ile yakın ilişkilerinden kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda bir sonraki başlık altında Çin ve Sudan arasındaki ilişki üzerinde durulmaktadır.

### 3. ÇİN – SUDAN İLİŞKİLERİ

Çin, emperyal sömürü deneyimini bir dizi gelişmekte olan ülke ile paylaşmaktadır (Foot, 2017: 7). Çin'in paylaştığı bu ortak deneyim, devletlerle kurduğu ikili ilişkilerde Çin'e olumlu olarak yansımaktadır. Sudan'ın yakın zamanda yaşadığı kolonyal dönem, Batı'ya karşı temkinli olmasını sağlarken ülkesinin gelişimi için de ikili ilişkiler kurmasını gerektirmektedir. Çin ile iş birliği, Sudan için bulunmaz bir fırsattır. Çin'in Sudan'a yaklaşımı 'ortak kalkınma' çerçevesinde olduğundan dolayı Sudan, Batılı devletler gibi Çin'in Sudan'a yönelik sömürü politikalarının olmadığına inanmaktadır. Çin'in içişlerine karışmama ilkesi ve sadece iş birlikleri kapsamında Sudan ile ilişkilerini sürdürmekte olması da Sudan'ın Çin'e güvenini artıran diğer etkenlerdir (Hui, 2015: 374-375).

Çin ve Sudan arasındaki ilişkinin tarihini, Antik İpek Yolu zamanına kadar götürmek mümkündür. 10. ve 15. yüzyıllar arasında iki ülke arasında ilişkilerin var olduğu bilinmektedir (Sultan ve Sun, 2020: 7). Ancak iki devlet arasındaki resmi ilişkiler, 1959 yılında Sudan'ın Çin Halk Cumhuriyeti'ni tanımasıyla başlamıştır. Sudan, Çin'i tanıyan dördüncü Afrika ülkesi olma özelliğine sahiptir. İlişkilerin başladığı zamandan beri Çin, Sudan'ın farklı parlamentoları ve askeri hükümetleri ile iyi ilişkiler kurmuştur (Large, 2008: 1). Çin'in Sudan ve diğer Afrika ülkeleriyle geliştirdiği yakın ilişkiler, Tayvan ile giriştiği 1971 tarihli BM üyelik yarışını kazanmasında büyük bir rol oynamıştır (Dağlı, 2018: 2). BM'de Sudan'dan gördüğü destek, Çin'in Sudan'a yönelik politikalarını genişletmesine sebep olmuştur. İki devlet arasında 1972 yılında Addis Ababa'da gerçekleşen görüşmeden sonra Çin, Sudan için bir yardım programı başlatmıştır. Yine aynı yıl içinde iki devletin dostluğunu simgeleyen Dostluk Salonu, Sudan'ın başkenti Hartum'a Çin tarafından yaptırılmıştır (Large, 2008: 2). İki ülke arasındaki ilişkiler, 1990'lı yıllarda daha da yakınlaşmıştır. Bunun sebebi



Sudan'da yaşanan iç savaş<sup>2</sup> ve Çin'de meydana gelen Tiananmen olayları<sup>3</sup> sonrası ABD başta olmak üzere Batılı devletlerin bu iki devlete uygulamış olduğu ekonomik yaptırımlardır (Fautre, 2009; Bodetti, 2019). 1995 yılında dönemin Sudan Devlet Başkanı Ömer El Beşir, Çin'e gitmiş ve iki devlet arasında siyasi koordinasyonun sağlaması için bakanlar düzeyinde bir komite kurulmasına karar verilmiştir (Maglad, 2008: 2). Uluslararası alanda yalnızlaşan Çin ve Sudan birbirleri ile diyalogu geliştirmeye yönelmiştir.

Siyasi alanın yanı sıra Çin ve Sudan ekonomi alanında da ortaklıklar kurmuştur. Sudan'ın ekonomisinin toparlanması, Çin'in katkılarıyla yakından bağlantılıdır. 1962 yılında iki hükümet arasında imzalanan ticaret anlaşması ile Çin, Sudan'a yatırımlar yaparak ve Sudan'ın ekonomik kalkınmasını sağlayarak Sudan için önemli bir aktör haline gelmiştir (Agubamah, 2014: 227). 1980'li yıllardan beri Çinli şirketler; Sudan'ın limanlarını, su tesislerini, elektrik santrallerini, köprülerini ve yollarını inşa etmektedir. Buna ilaveten Pekin yönetimi, altyapı çalışmaları için Sudan'a uzun vadeli faizsiz krediler vermektedir. (Hui, 2015: 372) 2022 yılı verilerine göre Çin, Sudan'ın ithalat ortakları arasında birinci ve ihracat ortakları arasında Birleşik Arap Emirlikleri'nden sonra ikinci sırada gelmektedir (OECD World, 2022). Sudan'ın Çin'den ithal ettiği mallar arasında makine ve teçhizatları, sanayi ürünleri, nakliye araçları ve tekstil malzemeleri yer almaktadır. Çin'in Sudan'dan ithal ettikleri içinde ise petrol, susam, pamuk, yem, yerfıstığı ve Akasya sakızı bulunmaktadır (Central Bank of Sudan, 2018: 193-197). Çin, Sudan'ın en büyük ticaret ortağı ve Sudan'da en çok projeye imza atan ülke konumundadır (Sudan Chinese Embassy, 2019).

1990'lı yıllara kadar Çin, Sudan için önemliyken; bu tarihten sonra Sudan da Çin için önemli bir aktör olmuştur. Sudan'ın artan öneminin altında yatan sebep, sahip olduğu enerji kaynaklarıdır. British Petroleum'un raporuna göre Sudan, 1,5 milyar varil petrol rezervine sahip bulunmaktadır (BP, 2020: 14). Enerji arama ve çıkarma konusunda teknolojik olarak yetersiz olan Sudan, dış yardıma yönelmek zorunda kalmıştır. Aynı zamanlarda Çin de enerji kaynaklarının azalması nedeniyle enerji tedarikçisi ülke arayışı içine girmiştir. 1994 yılında Sudan, enerji alanında bir ön araştırma yapması için Çin Ulusal Petrol Şirketi'ne (CNPC) davette bulunmuştur. 1995 yılında ise Sudan Devlet Başkanı El Beşir'in Çin ziyareti esnasında iki ülke arasında Sudan'ın petrol kalkınmasının finanse edilmesi konusunda bir anlaşma imzalanmıştır. Bunu takiben CNPC, Güney Darfur ve Kordofan'da petrol arama operasyonlarına başlamıştır (Hui, 2015: 374-375; Sultan ve Sun, 2020: 7). 2000 yılında CNPC ve Enerji Bakanlığı arasında ortak bir girişim ile Hartum'a bir petrol rafinerisi inşa edilmiştir (Maglad, 2008: 12). CNPC'in Sudan'daki yatırımları, Sudan'a ekonomik girdi sağlamıştır. Sudan'da bulunan Çinli petrol şirketleri hem yerel halkın istihdam edilmesinde hem de bölgenin gelişimine katkı sunacak projelerin hayata geçirilmesinde yer almıştır. CNPC; yirmi iki ilkokul inşa etmiş, 65,000 öğrencinin eğitim almasına yardımcı olmuş ve Sudanlı öğrencilerin lisans ve yüksek lisans düzeyinde eğitimi için kaynak sağlamıştır (Agubamah, 2014: 227).

Çin'in perspektifinden ise Sudan petrolü, enerji güvenliğinin sağlanması hususunda Çin'in kendini kısmen güvence altına almasına yardımcı olmaktadır. 2024 yılı verilerine göre Birleşik Arap Emirlikleri ve Malezya'nın ardından Çin, Sudan ve Güney Sudan'ın toplam petrol ihracatında üçüncü sırada gelmektedir (EİA, 2024: 10). Böylelikle iki devlet arasındaki ilişkiler, tek taraflı fayda durumundan sıyrılarak karşılıklı faydaya dönüşmüştür.

<sup>2</sup> 1983 yılında Sudan merkezli hükümeti ve Güney Sudan'daki muhalifler arasında gerçekleşen iç savaştır.

<sup>3</sup> Tiananmen olayları, Çin'deki ekonomik sıkıntı ve işsizlik başta olmak üzere iç sorunlara karşı 1989 yılında Tiananmen Meydanı'nda toplanan halkın hükümet karşıtı gösterilerine hükümet güçleri tarafından kanlı bir şekilde müdahale edilmesi sonucu yaşananlardır.

Çin, Sudan ile olan ikili ilişkilerini savunma alanında da devam ettirmektedir. 1972 yılında iki hükümet arasında imzalanan anlaşma, savunmayla ilgili başlıkları içermektedir. Bu kapsamda Çin hükümeti, Sudan'ın silahlı kuvvetlerine eğitim vereceğini ve askeri teçhizat tedarik edeceğini belirtmektedir (Large, 2008: 2). Çin'in Sudan'a verdiği askeri teçhizatlar arasında Çin modeli AR-56 saldırı tüfeği gibi hafif silahlar ve tank, savaş uçağı gibi ağır silahlar bulunmaktadır (Hartung, 2008: 1). Çin, Beşir rejimine silah sağlayan çok az ülkeden biridir (Yellinek, 2019). 2018 yılında Çin Ulusal Savunma Bakanlığı, Sudan'ın da içinde bulunduğu Afrika ülkelerini Pekin'de ağırlamış ve Çin – Afrika Savunma ve Güvenlik Forumu'nun ilk toplantısı yapılmıştır (Solomon, 2018). Merkez Askeri Komisyonu'nun Uluslararası Askeri İş Birliği Daire Başkanı Hu Changming, Çin ve Afrika arasındaki savunma ve güvenliğin derinleşeceği ve Çin ile Afrika arasındaki askeri ilişkilerin güçleneceğini belirtmiştir (CRITurk, 2018).

Çin ve Sudan arasındaki ilişkiler, sadece ikili ilişkilerle sınırlı kalmayıp, aynı zamanda örgüt düzeyinde de devam etmektedir. 2000 yılında Çin'in girişimleri sonucunda Çin – Afrika İş Birliği Forumu (FOCAC) hayata geçirilmiştir. FOCAC, Çin ile ilişkileri olan Afrika ülkelerini ortak bir platformda buluşturan kurumsal bir mekanizmadır (Arslan, 2018: 131). Görünüşte çok taraflı bir bölgesel diplomasi platformu olan FOCAC, Çin için çok taraflı anlaşmalar yapmaktan ziyade ikili ilişkilerini daha verimli hâle getirme yönüyle önem kazanmaktadır.

FOCAC doğrultusunda Afrika ülkeleri, bağımsız iradeleriyle hareket ettiklerini vurgulamaktadır. Yayınlanan FOCAC belgelerinde düzenli olarak 'Afrika sorunlarının Afrika tarafından çözümü' kavramına atıfta bulunmaktadır (Grieger ve Claros, 2019: 3-4). Bu atıf, Çin'in Afrika ülkeleriyle ilişkilerinin iki egemen devlet seviyesinde olduğunu ve Afrika'nın içişlerine Çin'in karışmadığını vurgular niteliktedir. Her iki taraf da kendi egemenlik haklarına saygı göstererek bir iş birliği yürütmekte ve dış politikada bağımsızlık ve egemenlik ilkesine sadık kaldığını göstermektedir.

FOCAC haricinde Çin ve Sudan ilişkileri, Çin-Arap İş Birliği Forumu içinde de sürdürülmektedir. 2004 yılında Kahire'de Arap Birliği Genel Merkezi'nde gerçekleşen ilk toplantı ile resmi olarak forum hayata geçirilmiştir. Bu toplantıda Çinli yetkililer, Sudan'ın da yer aldığı Arap Birliği üyesi ülkelerin temsilcileri ile görüşmüş ve barış içinde kalkınma çerçevesinde iş birlikleri kurmanın önemine değinmiştir (Ermağan ve Üstüenal, 2014: 27). Bu tutumuyla Çin, bölgesel barış ve sürdürülebilir kalkınmaya yönelik kararlılığını yansıtmaktadır.

Çin ve Sudan arasındaki yakın ilişkiler, yarım asırdan fazla bir zamandır devam etmektedir. Özellikle enerji endüstrisindeki ortaklıklar, iki devletin yakınlaşmasında önemli bir rol oynamaktadır. Sudan Çin'in yatırımlarından ve Çin de Sudan'ın petrol rezervlerinden yarar sağlamak ve böylelikle iki devlet arasında karşılıklı bağımlılık ilişkisi kurulmaktadır. Dolayısıyla barış zamanında olduğu gibi barışın olmadığı zamanlarda da iki devlet sorunların çözümüne diplomasi kanallarını kullanarak yapıcı bir şekilde odaklanmaya yanaşmaktadır. Bunun bir örneği olarak Darfur sorununu vermek mümkündür.

#### 4. DARFUR SORUNU VE ÇİN'İN DEĞİŞEN İNSANİ MÜDAHALE TUTUMU

Darfur sorunu, 1980'li yıllarda başlayan kabileler arası çatışmaların 2003 yılında hükümete yönelik çatışmalara dönüşmesi sonucu uluslararası bir sorun haline gelmiştir (Bayram, 2014: 3). Darfur sorununun patlak vermesinin arkasında bazı temel nedenler bulunmaktadır. Bunlardan ilki, ülke genelinde kaynakların adil dağıtılmadığı ve Darfur'un kasıtlı olarak göz ardı edildiği düşüncesidir (Arpa, 2011: 109; Bayram, 2016: 215). Bu kapsamda tarım arazileri üzerindeki haklar ve su kaynaklarına erişim, çatışmanın en belirgin meseleleri arasında yer almıştır. İkincisi, Arap olmayan Afrikalılar ile Arap olan Afrikalılar arasında bir fark gözetildiği inancıdır. Arap olmayan Afrikalılara

göre Sudan hükümeti Araplara yönelik tercihli muamele yapmaktadır (Adenauer, 2005: 1). Son olarak ise Sudan'ın güneyinde yaşayanların elde etmiş olduğu haklardır. Sudan'ın güneyinde meydana gelen çatışmaların ardından, 2003 ve 2005 yıllarını kapsayan ve Nijerya'nın Abuja şehrinde gerçekleşen görüşmelerde Sudan hükümeti ve Güneyliler arasında bir barış anlaşması imzalanmıştır (Olimat, 2014: 214). Bu anlaşma ile Güneylilerin elde ettiği bağımsızlık, hükümet kurma, kendi kaynaklarına sahip olma gibi haklar Darfurluları hükümet karşıtı mücadeleye yöneltmiştir (Arpa, 2011: 108).

Darfur sorununun fitilini ateşleyen Sudan Özgürlük Ordusu ve Eşitlik Hareketi olarak bilinen iki gruptur (Keskin, 2009: 69). Her iki muhalif grup; Fur, Masalit ve Zaghawa kabilelerinden oluşmakta ve Sudan'ın yönetiminde iktidara ortak olmayı istemektedir. Bu emel ile Şubat 2003 tarihinde Sudan Özgürlük Ordusu'nun ve Eşitlik Hareketi'nin hükümet güçlerine karşı saldırıları başlamıştır (Keskin, 2009: 69). Darfur'daki saldırıların devletin bekasını tehdit etmesinden endişe duyan hükümet, isyanları bastırmak için harekete geçmiştir (Keith, 2007: 150). Sudan hükümeti, çatışmalar boyunca ordusunun yetersiz kaldığı yerlerde yerel milislerden olan Cencavidlerden destek almıştır (Bayram, 2014: 8). Cencavidler ve hükümet arasında önceden gelen askeri ve siyasi bir iş birliği bulunmaktadır (Keskin, 2009: 69). Sudan hükümeti, uluslararası kamuoyu tarafından Çin ve eski Sovyet cumhuriyetlerinden aldığı askeri mühimmatları Cencavidlere vermekle itham edilmiştir (Kavaş, 2008: 7). Darfur sorununun ülke içinde bir çözüme ulaşmaması ve hükümet güçleri ile hükümet karşıtı güçlerin çatışmalarının hız kesmeden devam etmesi dolayısıyla BM soruna müdahil olmuştur.

2003 yılında alınan 1502 sayılı kararla BM; uluslararası barış ve güvenliğin sürdürülmesine yönelik birincil sorumluluğunu ve uluslararası insancıl hukukun ilke ve kurallarına saygıyı geliştirme ve sağlama ihtiyacını hatırlatmıştır (United Nations Security Council, 2003). BM'nin bu tembihine rağmen Darfur'daki saldırıların sürmesi, BM'yi 2004 yılından itibaren BM Anlaşması'nın VII. Bölümü altında daha kapsamlı kararlar almaya yöneltmiştir. Bu doğrultuda BM, öncelikle diplomatik kanalları kullanmaya yanaşmıştır. Sudan'da yaşananların uluslararası barış ve güvenliği tehdit ettiğini ve binlerce insanın çevre ülkelerde mülteci konumuna düştüğünü belirten BM, Sudan'daki tarafları kapsamlı bir barış anlaşması yapmaya davet etmiş ve taraflar arasında bir dizi barış görüşmesinin yapılmasına öncü olmuştur. Aynı zamanda Afrika Birliği'nin BM ile kurduğu diyaloglar ile Darfur'daki sorunun çözümünde ilerleme kat edilmeye çalışılmıştır. Uluslararası ve bölgesel örgütlerin insani müdahale konusunda çalışmalar yürütmesi Liberalizmin tezleri ile uyumludur. BM ve Afrika Birliği'nin çalışmaları kapsamında Sudan hükümetinin ve hükümet karşıtı grupların 2004 yılında ateşkes yapmasını sağlamıştır (Human Right Watch, 2006). Aynı yıl BMGK'nın 1590 sayılı kararı ile Afrika Birliği'nin Sudan Misyonu (AMIS); ateşkesi izlemek, sivilleri iyileştirmek ve bölgedeki durumu rapor etmek için Darfur'da konuşlanmıştır. Buna ilaveten Sivilleri Koruma Birimi ve İnsani İşler Koordinasyon Ofisi, BM kapsamında açılmıştır (Kahn, 2008: 22). Ancak bölgede çatışmaların yeniden alevlenmesi, BM ve Afrika Birliği'nin çalışmalarını boşa çıkarmıştır.

Darfur'daki sorunun başından itibaren BM ve uluslararası toplum, insan hakları ihlalleri ve insanlığa yönelik suçlara karşı mücadele vermiştir. Uzman gruplar, insan hakları ihlallerini ve bölgede yaşananları takip etmek için bir araya gelmiş, ihlallerin belgelenmesi için bilgi toplamış ve Darfur'daki sivillere güvenli bir ortam sağlamak için sahada çalışmıştır. Aynı zamanda Uluslararası Ceza Mahkemesi'ne Darfur'da yaşananlar ve hükümet yetkilileri hakkında iddianameler sunulmuştur (Kahn, 2008: 21).

Devlet ve devlet dışı aktörlerin Darfur sorununun çözümü konusunda yollar aradığı bir ortamda Çin'in pasif bir politika takip etmesi dikkatlerin Çin'e yönelmesine sebep olmuştur. Çin'in Sudan hükümetine baskı yapmaması ve BMGK'da Sudan'a yaptırım uygulanmasına itiraz etmesi, Pekin

yönetimine karşı eleştirileri artırmıştır (Agubamah, 2014: 228). Darfur'daki sorunun çözümü bir noktadan sonra Çin'e odaklanmış ve Çin'den bir hamle beklenmeye başlanmıştır. Çin'e yönelen bu baskının altında sadece Darfur sorununa karşı sessizliğinin yatmadığı, ABD'nin Çin'i petrol kozuyla sıkıştırma isteğinin de yattığı iddiası söz konusudur (Arpa, 2011: 116). Ekonomide ve dünya siyasetinde Çin'i rakip olarak algılayan ABD, Sudan'ın Çin'in enerji güvenliğinde önemli bir rol oynadığının farkındadır. Dünyadaki nüfuz mücadelesinin enerji kaynaklarına sahip bölgelerde gerçekleştiği düşünüldüğünde Sudan'da gizli bir Çin – ABD mücadelesi sürdüğü söylenebilir (Arpa, 2011: 116). Ortaya atılan bu görüş ile Realizmin öne sürdüğü insani müdahalenin ulusal çıkarlara hizmet ettiği tezi vücut bulmaktadır.

İlk zamanlarda Pekin yönetimi, Darfur sorununun çözümü konusunda istekli bir tutum sergilememiştir. Çin, 1. Bölümde belirtildiği üzere içişlerine müdahale etmeme politikasına sadık kalarak Darfur'da yaşananların Sudan'ın iç meselesi olduğunun arkasında durmuştur (Francis vd., 2012: 11). Sudan'a herhangi bir zorlayıcı müdahalenin hatalı olduğunu öne süren Çin, müdahale edilmesi gibi bir durum gerekirse bile bunun ABD veya Avrupa Birliği gibi bölge dışı bir güç yerine Afrika Birliği gibi bölgesel bir örgütün yapması gerektiğini savunmuştur. Fiziki müdahaleye karşı olan Çin, aynı tutumunu zorlayıcı olmayan müdahalelere karşı da sürdürmüştür. 1556 ve 1679 sayılı ekonomik ve siyasi yaptırım kararlarında Çin çekimser oy kullanmıştır (Zilong, 2018: 136). Ancak 2004 yılının ortalarından itibaren Çin, Darfur sorununa yönelik sergilediği bu tutumu değiştirmeye başlamış ve müttefiki Sudan'a karşı agresif tutum sergilemekten kaçınırken, uluslararası toplumun Darfur'a olan yaklaşımını da dikkate almıştır (Ahmed, 2010: 6; Budabin, 2009: 535). Çin'in tutumundaki değişiklik, aktörlerin kimliklerinin dönüşebileceğini gösteren bir örnektir.

Çin'in Darfur sorununun çözümünde pasif bir politikadan aktif bir politikaya yönelmesinin bazı gerekçeleri vardır. Bunlardan biri, uluslararası toplumdan Çin'e yönelen baskıdır. 2008 Pekin Olimpiyat Oyunları'nın, Çin'in Darfur sorununa yönelik politika değişikliğinde kilit belirleyici olduğuna inanılmaktadır. Çin, olimpiyat oyunlarına ev sahipliği yaparak sorumlu bir devlet olduğu imajını çizmek istemiştir (Zilong, 2018: 138). Ayrıca Çin, bu olimpiyat ile Tiananmen olaylarının zihinlerdeki hatıralarını değiştirmeyi ve mucizevi ekonomik gelişimini vurgulamayı hedeflemiştir. Fakat Çin'in Sudan hükümetinin yanında olması ve BM kararlarına ve yaptırımlarına karşı çıkması, Pekin Olimpiyat Oyunları'na yönelik insan hakları örgütlerinin kampanya başlatmasına sebep olmuştur (Olimat, 2014: 122). Uluslararası toplum, Sudan'ın Çin'den gelen petrol gelirleri ile silah satın aldığını ve bu silahları Darfur'da kullandığını ileri sürmüştür. Böylelikle Çin'in bölgede soykırım yapılmasına dolaylı yoldan destek verdiği dillendirilmiştir (Sultan ve Sun, 2020: 8). Pekin Olimpiyat Oyunları 'Soykırım Olimpiyatları' olarak damgalanmış ve olimpiyatlara katılacak 200'den fazla ülkenin olimpiyatı boykot etmesi çağrısında bulunulmuştur. Başlatılan kampanya, Çin'in olimpiyatları kullanarak yansıtmak istediği olumlu imajı tehdit etmiştir (Budabin, 2009: 521). Buna karşın Çin, olimpiyat oyunlarının siyasete bağlanmasının 'adaletsizlik' olduğunun altını çizmiştir (Olimat, 2014: 125). Bu açıklamasına rağmen uluslararası kamuoyunun baskılarına daha fazla dayanamayan Çin, Darfur sorunun çözümü için Sudan hükümeti ile görüşmelere yönelmiştir.

Çin'in değişen tutumunda Afrika Birliği'nin etkisinin de olduğu söylenebilir. Küresel olarak kendisine olan ilgiyi artırmak isteyen Çin, Afrika ülkelerinin desteğini kazanmak istemektedir. Çin'in küresel alanda önemi arttıkça, sorumluluklarının da arttığı açıktır. Bu nedenle Çin'in Afrika'nın barış ve güvenliğinde artan rolü, içişlerine müdahale etmeme politikasında değişiklikler yapmasını bir nevi zorunlu kılmıştır. Çin, Afrika'daki çatışmaların çözümünde yer almasının, Afrika ülkelerinin güvenini kazanma noktasında gerekli olduğunu anlamıştır (Korinko ve Chelang'a, 2014: 15). Afrika Birliği'nin Darfur sorununun çözümünde aktif bir politika izlemesi, Çin'in Darfur'da sorumlu bir güç olarak yer

almasının Afrika'da olumlu karşılanacağı düşüncesini pekiştirmiştir. Ayrıca AMIS'in bölgede yetersiz kalması, bölgeye BM Sudan Misyonu'nun (UNMIS) konuşlanmasını gerektirmiştir. Bölgede etkin bir aktör olduğunu kanıtlamak isteyen Çin, Afrika Birliği'ni desteklemek için kurulacak misyonda yer almaya istekli yaklaşmıştır (Barber, 2014: 142).

Çin'in Darfur sorununa karşı değişen tutumunun bir başka nedeni ise bölgedeki yatırımlarıdır. Çin için bölgede gerçekleştirmiş olduğu yatırımları korumak ve ticaretini sağlıklı şekilde sürdürmek önemlidir. Çin'in bu isteklerini gerçekleştirmesi için bölgede istikrarın olması gerekmektedir (Korinko ve Chelang'a, 2014: 14). CNPC başta olmak üzere büyük Çinli şirketler, Darfur'daki sorununun çözümünde Çin'in daha aktif bir rol alması gerektiği çağrısında bulunmuştur (Sun ve Jin, 2009: 39). Özellikle enerji alanında bölgede istikrarın olması, enerji çıkarım faaliyetlerinin devamlılığı ve çalışanların güvenliği açısından şarttır. Bunun yanı sıra Çin'in gözünde insani yardım kapsamında bölgeye yapılan yollar ve enerji projeleri, ekonomik ve diplomatik birer araç potansiyeli taşımaktadır. Bölge ile ilişkilerini güçlendirmek isteyen Çin, insani müdahaleyi kendi politikalarının yararına kullanabileceğini fark etmiştir (Wild, 2015: 97-98). Tüm bu etkenler düşünüldüğünde, Çin'in değişen tutumunun kendi yararına da olduğu ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla Çin, insani müdahaleyi ulusal çıkarlarını gerçekleştirmede bir araç olarak kullanma eğilimine girmiştir.

Yukarıda bahsedilen gerekçeler çerçevesinde insani müdahaleye karşı izolasyon tutumundan uzaklaşan Çin'in 'sorumlu güç' olmaya ilgisi artmıştır (Keith, 2007: 159). Diğer bir deyişle Çin, İngiliz Okulu içinde çoğulcu kanattan yana tavır sergilerken dayanışmacı kanata yakın bir tutum içine girmiştir. Çin, Sudan'ın egemenliğine saygı ilkesine bağlı kalarak Darfur sorununun çözümüne katılım göstermiştir (Barber, 2014: 141). 2004 ve 2006 yılları arasında Pekin yönetimi, Sudan'a karşı herhangi bir yaptırımın yapılmasına karşı çıkmış ve Sudan hükümetini BM ile diyalog kurmaya çağırmıştır (Sun ve Jin, 2009: 30). Çin ile Sudan arasında ekonomi başta olmak üzere pek çok alanda ilişkilerin olması ve özellikle enerji endüstrisinde Çin'in yardımlarının önemli bir yer tutması, merkezi hükümetin Sudan Halk Kurtuluş Hareketi ile bir uzlaşmaya varmasında etkili olmuştur. Böylelikle 2005 yılında Sudan'daki taraflar arasında Kapsamlı Barış Anlaşması imzalanmıştır (Agubamah, 2014: 227). Bu anlaşma, 2002 ve 2004 yılları arasında Sudan ve Sudan Halk Kurtuluş Hareketi arasında yapılan müzakereleri kapsamaktadır. Anlaşmaya imza atan taraflar; Sudan'da kalıcı barışı korumayı, iş birliğini cazip hâle getirmeyi, herkes için adalet, güvenlik ve eşitliği sağlamayı taahhüt etmiştir (The Comprehensive Peace Agreement, 2005: XI-XII). Çin'in gerçekleştirdiği diplomasi ve uluslararası arabuluculuk, barış sürecinin kritik bir parçasını oluşturmuştur. Liberalizmin yumuşak güç ve karşılıklı bağımlılık anlayışının Çin'in Sudan'ı ikna etmesinde kilit bir faktör olduğu görülmektedir.

2006 yılında ise Çin, 1706 sayılı BMGK kararına yönelik çekimser oy kullanarak BM Anlaşması'nın VII. Bölümü altında BM Sudan Misyonu'nun (UNMIS) sivilleri korumak için Darfur'da konuşlanmasını engellememiştir (Gegout ve Suziki, 2020: 385). Sudanlı yetkililer Çin'den kararın geçmesine izin vermemesini talep etmiş ve bu kararı Sudan'ın ulusal egemenliğine yönelik bir tehdit olarak nitelendirerek öfkeyle karşılamıştır (Ahmed, 2010: 8). 1706 sayılı kararın ardından 16 Kasım 2006 yılında Etiyopya'nın başkenti Addis Ababa'da bir araya gelen BM ve Afrika Birliği yetkilileri, Birleşmiş Milletler – Afrika Birliği Darfur Misyonu'nun (UNAMID) Darfur'da yer almasının uygun olduğu kararında mutabık kalmıştır (UNAMID, 2018). Çin, Darfur'da BM – Afrika Birliği ortaklığında barış misyonunun yer almasını kabul etmesi için Sudan yönetimini ikna etmeye çalışmıştır. 2007 yılında bizzat dönemin Çin Devlet Başkanı Hu Jintao, Sudan'ı ziyaret etmiş ve El Beşir ile görüşmüştür (Sun ve Jin, 2009: 30). Hu, Başkan El Beşir'in taahhütleri yerine getirmesi için yoğun bir çaba sarf etmiştir (Huang, 2007: 837). Aynı yıl içinde Çin, Darfur'daki çatışmanın çözümü için Liu Guijin'i özel temsilci olarak atamıştır (Dijk, 2009: 148). Büyükelçi Liu'nun atanmasından önce Çin, Pekin'deki yetkililerin

Sudan'a yönelik uygun stratejiler geliştirmesine yardımcı olmak ve durumu yerinde incelemek için Darfur'a beş özel elçi göndermiştir (Agubamah, 2014: 229). BM – Afrika Birliği ortak barış gücünün Sudan merkezi hükümetine kabul ettirilmesi uzun zaman almıştır (Dijk, 2009: 147). Çin'in çabaları nihayetinde 2007 yılında UNAMID'in Darfur'a girmesine Başkan El Beşir isteksizce rıza göstermiştir (Francis vd., 2012: 12; Gegout ve Suziki, 2020: 385). Başta BM'nin tekliflerine sıcak bakmayan Sudan, BM tekliflerinin Çin aracılığıyla gelmesinin ardından tekliflere isteksiz de olsa razı olmuştur. Bu durum, teklifin kimden geldiğinin bir anlam ifade ettiği yönündeki İnşacı yaklaşımın savını destekler niteliktedir.

UNAMID'in Darfur'da yer alması ile ilgili 1769 sayılı BM kararı konseyden geçmiş ve 2007 yılında misyon, Darfur'da göreve başlamıştır. 25,987 personelden oluşan UNAMID, BM'nin en büyük barışı koruma operasyonlarından biridir (UNAMID, 2018). Barışı koruma operasyonuna gerekli altyapıyı kurmak için mühendis ve askeri personel görevlendiren ilk Afrika dışı ülke Çin olmuştur (Olimat, 2014: 125). Askeri bir varlığın Darfur sorununun çözümünde yer alması, Realizmin sert güç ve caydırıcılık söylemleriyle paralellik içermektedir. Sivillerin korunması, insani yardımın sağlanması ve Darfur'daki siyasi sürecin desteklenmesi için UNAMID, 2007 yılından beri görev yapmaktadır (Forti, 2019: 2). Darfur'a insani yardım kapsamında 2007 yılında Çin, 11 milyon dolar değerinde yardım yapmıştır. Aynı sene içinde bölgeye, 250 su istasyonu ve 55 okul inşa etmiş ve ulaşım aracı ve sağlık ekipmanları teçhiz etmiştir (Maglad, 2008: 3). 2009 yılından itibaren ise Çin ve ABD, Darfur'da insani yardım faaliyetlerini birlikte yürütmektedir (Zilong, 2019: 139).

## SONUÇ

Çin, insani müdahale konusunda dikkatleri üzerine çeken bir ülkedir. Bunun nedeni ise Çin'in dış politikasında takip ettiği barış içinde bir arada yaşamının beş ilkesiyle müdahaleye uzak ve sorumlu bir güç olarak müdahaleye ılımlı tutumudur. Çin'in sergilediği bu çifte tutumu, en iyi şekilde ortaya koyan örnek ise Darfur sorunudur. Bu bağlamda çalışmada Çin'in insani müdahaleye yönelik tutumu, Darfur sorunu etrafında ele alınmıştır.

Çin'in kurucu lideri olan Mao Zedong, 19. yüzyılda Çin'e yönelik yabancı işgallerden dersler çıkararak barış içinde yaşamının beş ilkesini geliştirmiş ve Çin'in dış politikadaki ilerlemesini bu ilkeler doğrultusunda sürdürmeyi hedeflemiştir. Bu ilkeler; egemenlik ve toprak bütünlüğüne saygı, birbirine saldırmama, birbirinin içişlerine karışmama, eşitlik ve karşılıklı yarar ve barıştır. Çin ne başkalarının içişlerine karışmaya istekli ne de başkalarının kendi içişlerine karışmasına istekli olduğu için insani müdahale konusuna ihtiyatlı yaklaşmaktadır (Liu ve Zhang, 2014: 406). Çin'e göre insani müdahale Realist kuramın belirttiği gibi devletlerin ulusal çıkarlarını gerçekleştirmek için kullandığı bir dış politika aracıdır.

Çin'in insani müdahaleye karşıt tavrı ve geçmişte karşı karşıya kaldığı dış müdahaleler, Sudan ile yakın ilişkiler kurmasında etkili faktörler olmuştur. 1959 yılında başlayan resmi ilişkiler, enerji alanı başta olmak üzere pek çok alanda kendini göstermiştir. Orta Doğu'daki karışıklıklar, Rusya ve Ukrayna arasındaki anlaşmazlıklar ve ABD'nin İran'a uyguladığı ambargo; Çin'in enerji güvenliği üzerine endişelenmesine yol açmıştır. Bu endişelerini gidermek isteyen Çin, enerji rezervi açısından zengin olan Afrika'ya yönelmiştir (Kılıç, 2019: 73). Çin, Sudan'dan enerji tedarik etmekte ve enerji güvenliğini sağlamak için Sudan ile ilişkilerini her alana taşıyarak karşılıklı bağımlılık ilişkisi kurmaktadır.

Çin ve Sudan arasında süregelen bu yakın ilişkiler, Darfur sorununda yüzlerin Çin'e çevrilmesine sebep olmuştur. 2003 yılında Darfur'da hükümet karşıtı güçler ve hükümet güçleri arasında başlayan çatışmalar, hükümete karşı mücadele veren grupların askeri teçhizat yönünden yabancı devletler

tarafından desteklenmesi ile daha marjinalleşmiştir (Kavaş, 2008: 2). Çatışmalar git gide hem ülkenin içinde hem mülteci kriziyle ülkenin dışında güvenliği ve barışı tehdit eder bir seviyeye ulaşmıştır. BM, Darfur'daki çatışmalar sırasında yaklaşık 300,000 kişinin öldüğünü ve yaklaşık 2,7 milyon kişinin evlerinden zorla çıkarıldığını tahmin etmektedir (UN News, 2019). Belirtildiği üzere bu rakamlar, tahmini hesaplamalara dayanmaktadır. Darfur'un coğrafyası, göçebe yaşam tarzı ve bölünmüş sosyal yapısı; gerçek rakamların tespit edilmesini zorlaştırmakta ve hatta imkânsız kılmaktadır (Arpa, 2011: 111). Çatışmanın sona ermesi ve barış ortamına dönülmesi için BM, Afrika Birliği ve uluslararası toplum çeşitli yolları denemiştir. Bir süreden sonra Çin'in barış süreci için Sudan hükümetine yönelik yeterli çaba sarf etmediği uluslararası alanda tartışmalara sebep olmuştur. Bunun üzerine Çin, insani müdahaleye destek vermenin çeşitli yönlerden kendisine de fayda sağlayacağını düşünerek Darfur'da insani müdahaleden yana davranmıştır. Çin'in insani müdahaleye karşı tutumunun değişmesi, aktörlerinin kimliklerinin değişebilir olduğunu göstermektedir. Her ne kadar Çin'in tutumu değişse de Çin, BM'de kararlar alınmadan önce Sudan hükümeti ile birçok kez görüşme yapmış ve yetkilileri ikna etmeye çalışmıştır. Bu ikna süreci sonrasında Sudan hükümeti, isteksiz de olsa BMGK kararlarına razı olmuştur. Çin'in Sudan'a karşı kullandığı yumuşak güç ve kurduğu karşılıklı bağımlılık ilişkisi, Liberal kuramın görüşlerini desteklemektedir.

İnsani müdahale, insani olmak ve siyasi olmak arasında çok hassas bir çizgide yer alan bir kavramdır. İnsan haklarının ihlâl edildiği bir ortama müdahale edilmesi ve oradaki insanların güven içinde yaşayabileceği bir ortamın oluşturulması, insanlığa ait bir sorumluluktur. Ancak insani müdahale perdesi arkasında ulusal çıkarlarını gerçekleştirmek için bölgede bulunan aktörler de insani müdahale sürecinin içinde barındırdığı bir gerçekliktir. Bu tür amaçlar doğrultusunda gerçekleşen bir müdahale, sorunun çözümüne hizmet etmekten ziyade sorunun çözülemez bir hâl almasına hizmet etmektedir. Bundan dolayı insani müdahalenin hem doğru zamanda hem de amacına uygun gerçekleşmesi için uluslararası sistemde insani müdahaleye yönelik daha kapsamlı düzenlemelerin yapılması gerekmektedir.

## KAYNAKÇA

- Adenauer, N. L. (2005). *Crisis in Darfur – The Forgotten Genocide*. Washington: Kausa Office.
- Agubamah, E. (2014). The Darfur and China's African Policy. *International Journal of Humanities and Social Science*, 4 (11), 225-230.
- Ahmed, G. K. (2010). The Chinese Stance on the Darfur Conflict. *South African Institute of International Affairs Occasional Paper*, (67), 1-27.
- Arı, A. (2016). Realizm ve Neorealizm (Gerçekçilik ve Yeni Gerçekçilik). T. Arı ve E. Toprak (Ed.), *Uluslararası İlişkiler Kuramları 1* içinde (ss. 2 – 23) (Dördüncü Baskı). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını.
- Arpa, E. (2011). Sudan ve Darfur Sorunu. *Avrasya Etüdleri*, 40 (2), 97-122.
- Arslan, İ. (2018). Bir Ülke-Bir Kıta İlişkileri: Çin-Afrika Örneği. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 16 (31), 125-142.
- Barber, L. (2014). *Chinese Foreign Policy in the 'Going Out' Era: Confronting Challenges and 'Adaptive Learning' in the Case of China-Sudan and South Sudan Relations*. PhD Thesis. London: The London School of Economics and Political Science.
- Barna, W. (2012). *U.S. Military Intervention for Humanitarian Purposes: Exception to Policy or an Emerging Norm?*. Master Thesis. New York: Hofstra University.

Bayatı, H. A. A. (2016). *Uluslararası Hukukta İnsani Müdahale ve Irak Örneği*. Yüksek Lisans Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Bayram, M. (2014). Yerel ve Küresel Boyutlarıyla Darfur Sorunu. İ. Ermağan (Ed.), *Dünya Siyasetinde Afrika 1* içinde (ss. 175-200). Ankara: Nobel Kitap Yayıncılık.

Bayram, M. (2016). Sudan'ın Etnopolitik Sorunlarını Besleyen Faktörlerin Tarihsel Bir Analizi. *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 16, 197-224.

Bilgin, H. (2010). *Stratejik Çin*. Ankara: USAK Yayınları.

Birleşmiş Milletler Antlaşması. (1945).

[https://inhak.adalet.gov.tr/Resimler/SayfaDokuman/2212020141836bm\\_01.pdf](https://inhak.adalet.gov.tr/Resimler/SayfaDokuman/2212020141836bm_01.pdf) (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

Bodetti, A. (2019). How China Came to Dominate South Sudan's Oil. *The Diplomat*. <https://thediplomat.com/2019/02/how-china-came-to-dominate-south-sudans-oil/> (Erişim Tarihi: 27.11.2024).

BP. (2020). *Statistical Review of World Energy Report*. (69th Edition).

Budabin, A. (2009). Genocide Olympics: The Campaign to Pressure China over The Darfur Conflict. *CEU Political Science Journal*, 4, 520-565.

Burkadze, K. (2015). Humanitarian Intervention and International Law. *Journal of Social Sciences*. 4 (2), 5-10.

Central Bank of Sudan. (2018). *58th Annual Report*.

<https://cbos.gov.sd/sites/default/files/CBOS%20-%2058th%20Annual%20Report%202018.pdf> (Erişim Tarihi: 27.12.2024).

Chesterman, S. (2002). Legality Versus Legitimacy: Humanitarian Intervention, the Security Council, and the Rule of Law. *Security Dialogue*, 33 (3), 293-307

China Embassy. (2014). Çin "Barış İçinde Bir Arada Yaşama" İlkelerinin Koruyucusu. <http://tr.china-embassy.org/tur/xwdt/t1160296.htm> (Erişim Tarihi: 27.11.2024).

CRITurk. (2018). Çin-Afrika Savunma ve Güvenlik Forumu Pekin'de Açılıyor. <https://avim.org.tr/tr/Bulten/CIN-AFRIKA-SAVUNMA-VE-GUVENLIK-FORUMU-PEKIN-DE-ACILIYOR> (Erişim Tarihi: 24.12.2024).

Çetin, H. (2001). Liberalizmin Temel İlkeleri. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 2 (1), 219-237.

Dağlı, O. (2018). Afrika'da Çin'in Yükselişi ve Stratejik Hedefleri. *Anadolu Ajansı*. <https://www.aa.com.tr/tr/analiz-haber/afrikada-cin-in-yukselisi-ve-stratejik-hedefleri/1240987> (Erişim Tarihi: 03.11.2024).

Demirel, N. (2013). Uluslararası Hukukta İnsani Müdahale ve Hukuki Meşruiyet Sorunu. *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimler Dergisi*, 1, 152-172.

Devlen, B. & Özdamar, Ö. (2010). Uluslararası İlişkilerde İngiliz Okulu Kuramı: Kökenleri, Kavramları ve Tartışmaları. *Uluslararası İlişkiler*, 7 (25), 43-68.

Dijk, M. P. (2009). The Political Impact of the Chinese in Sudan, M. P. Dijk (Ed.), *The New Presence of China in Africa* (pp. 141-156). Amsterdam: Amsterdam University Press.



Dixon, S. (2013). Humanitarian Intervention: A Novel Constructivist Analysis of Norms and Behaviour. *Journal of Politics & International Studies*, 9, 126-172.

Doğan, N. (2014). Birleşmiş Milletler ve Meşru Güç Kullanımı. N. Doğan, C. Çakmak ve H. K. Aslan (Ed.), *Birleşmiş Milletler: BM Sistemi ve Reformu* içinde (ss. 55-80). Ankara: Siyasal Kitabevi.

EİA. (2024). Country Analysis Brief: Sudan and South Sudan. [https://www.eia.gov/international/content/analysis/countries\\_long/Sudan\\_and\\_South\\_Sudan/pdf/Sudan%20CAB%20FY2024.pdf](https://www.eia.gov/international/content/analysis/countries_long/Sudan_and_South_Sudan/pdf/Sudan%20CAB%20FY2024.pdf) (Erişim Tarihi: 18.01.2025).

Ermağan, İ. & Üstünel, E. (2014). Çin'in Orta Doğu Politikaları. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (37), 19-39.

Fautre, W. (2009). EU Arms Embargo Against China and Human Rights. *EU Observer*. <https://euobserver.com/opinion/28313> (Erişim Tarihi: 03.12.2024).

Foot, R. (2017). China and the International Human Protection Regime: Beliefs, Power and Status in a Changing Normative Order. *Kokusai Mondai*, (661), 1-11.

Francis, C.; Madasamy, P.; Sokkary, S. & You, S. (2012). China and the Sudan-South Sudan Oil Fee Impasse Implications of Chinese Foreign Aid, Diplomacy, and Military Relations. *PubPol 716: Introduction to Chinese Policy*.

Gegout, C. & Suziki, S. (2020). China, Responsibility to Protect, and the Case of Syria from Sovereignty Protection to Pragmatism. *Global Governance*, 26, 379-402.

Greenwood, C. (2002). Humanitarian Intervention: the Case of Kosovo. *Finnish Yearbook of International Law* (pp.141-175). Helsinki: Kluwer Law.

Grieger, G. & Claros, E. (2019). China's Growing Role as a Security Actor in Africa. *European Parliamentary Research Service*, 1-12.

Güner, N. Ö. (2015). İnsani Müdahalenin Hukuka Uygunluğu Sorunu. *İzmir Barosu Dergisi*, 80 (3), 69-100.

Gürkaynak, M. & Yalçın, S. (2009). Uluslararası Politikada Karşılıklı Bağımlılık ve Küreselleşme Üzerine Bir İnceleme. *Uluslararası İlişkiler*, 6 (23), 73-92

Haberstam, M. (1995). The legality of Humanitarian Intervention. *Cardozo Journal of International and Comparative Law*. 3 (1), 1-8.

Hartung, W. D. (2008). Deadly Traffic: China's Arms Trade with The Sudan. *Arms and Security Initiative Policy Brief*.

Hayes, J. P. (2019). *The Opium Wars in China*. Canada: Asia Pacific Foundation of Canada.

Huang, C. H. (2007). U.S.-China Relations and Darfur. *Fordham International Law Journal*, 31 (4), 827-842.

Hui, L. (2015). Sino-Sudan Relation: Mutually Beneficial or Neocolonialism. *African Journal of Political Science and International Relations*, 9 (10), 372-378.

Human Right Watch. (2006). Sudan: Imperatives for Immediate Change The African Union Mission in Sudan. <https://www.hrw.org/report/2006/01/19/sudan-imperatives-immediate-change/african-union-mission-sudan> (Erişim Tarihi: 01.12.2024).

Kavaş, A. (2008). Çin-ABD Rekabetinde Çözumsuzlüğe Sürüklenen Bir Mesele: Darfur. *Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 12, 4-12.

Keith, A. (2007). The African Union in Darfur: An African Solution to a Global Problem?. *Journal of Public and International Affairs*. 18, 149-164.

Keskin, F. (2009). Darfur: Koruma Yükümlülüğü ve İnsancıl Müdahale Kavramları Çerçevesinde Bir İnceleme. *Uluslararası İlişkiler*, 6 (21), 67-88.

Kılıç, F. (2019). Küresel İlişkiler Bağlamında Çin'in Afrika'daki Ekonomi Politikası: Nijerya, Angola, Sudan ve Demokratik Kongo Cumhuriyeti Örnekleri. *International Journal of Politics and Security*, 1(1), 71-96.

Korab – Karpowicz, W. J. (2017). Political Realism in International Relations. E. N. Zalta (Ed.), *Stanford Encyclopedia of Philosophy* (pp. 1-40). California: Stanford University.

Korinko, G. N. & Chelang'a, J. K. (2014). China's Evolving Policy of Intervention in African Conflicts. *International Affairs and Global Strategy*, 19, 10-16.

Köksoy, F. (2019). Çin Halk Cumhuriyeti Merkezli Tayvan, Tibet ve Doğu Türkistan Sorununun Amerika-Çin İlişkilerine Yansıması. *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 10 (2), 83-103.

Krebs, H. B. (2014). The 'Chinese Way'? The Evolution of Chinese Humanitarianism. *Humanitarian Policy Group Policy Brief* 62, 1-4.

Kuhrt, N. (2014). Russia, the Responsibility to Protect and Intervention. D. Fiott ve J. Koops (Ed.), *The Responsibility to Protect and the Third Pillar* (pp. 97-114). London: Palgrave Macmillan.

Large, D. (2008). Sudan's Foreign Relations with Asia China and the Politics of 'Looking East'. *ISS Paper* 158, 1-20.

Lebow, R.N. (2010). Classical Realism. T. Dunne, M. Kurki, and S. Smith. (Editors). *International Relations Theories Discipline and Diversity* (pp. 59 – 75) (Second Edition). UK: Oxford Press.

Linklater, A. (2010). The English School Conception of International Society: Reflections on Western and non-Western Perspectives. *Ritsumeikan Annual Review of International Studies*, 9, 1-13.

Liu, T. & Zhang, H. (2014). Debates in China about the Responsibility to Protect as a Developing International Norm: A General Assessment. *Conflict, Security & Development*, 14 (4), 403-427.

Maglad, N. E. A. (2008). Scoping Study on Chinese Relations with Sudan. *African Economic Research Consortium*, 1-29.

Miller, B. (2015). *The Sources and Effects of Humanitarian Interventions: Realism, Liberalism and the State-to-Nation Balance*.

<https://www.brandeis.edu/ethics/pdfs/internationaljustice/r2p/march%202015%20papers/r2p-miller.pdf> (Erişim Tarihi: 01.01.2024).

Nye, J. S. (1990). Soft Power. *Foreign Policy*, 20 (80), 153 – 171.

OECD World. (2022). Sudan. <https://oec.world/en/profile/country/sdn> (11.02.2025).

Oğuz, A. (2016). Politics of Humanitarian Intervention in. Master Thesis. Dublin: Trinity College.

Olimat, M. (2014). China and the Darfur Crisis. *Canadian Social Science*, 10 (6), 122-132.

Osondu, A. (2013). Off and On: China's Principle of Non-Interference in Africa. *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 4 (3), 225-234.

Sak, Y. (2015). Uluslararası Hukukta İnsancıl Müdahale ve Libya Örneği: Suriye'de Yaşanan ya da Yaşanacaklar için Dersler. *Uluslararası İlişkiler*. 11 (44), 121-153.

Sceats, S. & Breslin, S. (2012). *China and the International Human Rights System*. London: Chatham House.

Solomon, S. (2018). *Deepening Military Ties Solidify China's Ambitions in Africa*. <https://www.voanews.com/east-asia-pacific/deepening-military-ties-solidify-chinas-ambitions-africa> (Erişim Tarihi: 26.12.2024).

Sudan Chinese Embassy. (2019). *Everlasting China-Sudan Friendship: Work Together for a Shared Future*. [https://www.fmprc.gov.cn/mfa\\_eng/wjb\\_663304/zwjg\\_665342/zwbd\\_665378/t1710620.shtml](https://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/wjb_663304/zwjg_665342/zwbd_665378/t1710620.shtml) (Erişim Tarihi: 26.12.2024).

Sultan, H. E. M. & Sun, D. (2020). Çin'in Sudan ve Güney Sudan'daki Çatışma Çözümüne Katılımı: Bir "Yaratıcı Arabuluculuk" Örneği. *BRIQ Journal*.

Sun, X. & Jin, F. (2009). China's Major Approaches to Solving the Darfur Issue. *Journal of Middle Eastern and Islamic Studies*, 3 (3), 29-41.

Şahin, M. & Şen, O. (2014). *Uluslararası İlişkiler Teorileri Temel Kavramlar*. Ankara: Kripto Yayınları.

Tayyar, A. & Çetin, B. (2013). Liberal İktisadi Düşüncede Devlet. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 14 (1), 107 – 120.

Tesón, F. R. (2003). The Liberal Case for Humanitarian Intervention. R. O. Keohane ve J. L. Holzgrefe (Ed.), *Humanitarian Intervention: Ethical, Legal and Political Dilemmas* (pp. 93-129), New York: Cambridge University Press.

The Comprehensive Peace Agreement. (2005). <https://www.refworld.org/pdfid/5b44ac2b4.pdf> (Erişim Tarihi: 27.12.2024).

UN News. (2019). *Ongoing Insecurity in Darfur, Despite 'Remarkable Developments' in Sudan: UN Peacekeeping Chief*. <https://news.un.org/en/story/2019/10/1049541> (Erişim Tarihi: 02.12.2024).

UNAMID. (2018). *About UNAMID*. <https://unamid.unmissions.org/about-unamid-0> (Erişim Tarihi: 03.12.2024).

United Nations Security Council. (2003). *Resolution 1502 (2003)*. [https://undocs.org/S/RES/1502\(2003\)](https://undocs.org/S/RES/1502(2003)) (Erişim Tarihi: 02.11.2024).

Viotti, P. R & Kauppi, M. V. (2012). *International Relations Theory*. (Fifth Edition). USA: Pearson Education Inc.

Wild, M. (2015). The New Face of Humanitarian Aid and Intervention: China and Its Growing Role in the Realm of African Development. *Perceptions*, 20 (1), 93-108.

Yellinek, R. (2019). *China and the Sudan Coup*. <https://besacenter.org/perspectives-papers/china-and-sudan-coup/> (Erişim Tarihi: 25.11.2024).

Zhimin, C. (2012). International Responsibility and China's Foreign Policy. M. Telo (Ed.), *State, Globalization and Multilateralism* (pp. 195-218) Springer Publisher.

Zilong, C. (2018). Peace from Outsiders The United States and China in Darfur's Peace Process. *China Quarterly of International Strategic Studies*, 4 (1), 123-142.